

Historie Uythof Bovendonk

Het is bijna niet voor te stellen maar de huidige gemeente Halderberge was in het midden van de dertiende eeuw een praktisch verlaten uithoek aan de noordgrens van het hertogdom Brabant. Een gebied grotendeels bedekt met veen met hier en daar een iets hoger gelegen zandheuvel, die met 'berg' of 'donk' werd aangeduid. Bovendonk, een van die zandheuvels, zou later een belangrijke rol vervullen in de geschiedenis van West-Brabant. Maar dat wisten de Cisterciënzers zo'n 750 jaar geleden in 1282 nog niet, toen zij voor de exploitatie van haar bezittingen in de regio de Uythof Bovendonk bouwden, met onder andere een grote schuur voor de opslag van de in natura betaalde cijzen en tienden. Met het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853 voorafgaande aan het Rijke Roomse leven, de ritueelrijke uiting van katholicisme in het zuiden van Nederland tussen pakweg 1860 en 1960, drukt Bovendonk een stempel op de geestelijke en maatschappelijke ontwikkelingen van West-Brabant.

Auteurs

Heemkundekring De Honderd Hoeven

Henny Luijten, kwartiermaker Uythof Bovendonk

Invloed van de Cisterciënzers in West-Brabant

Eeuwenlang heeft de Cisterciënzerabdij van Sint Bernardus te Hemiksem, sedert de negentiende eeuw te Bornem, een sterke band gehad met West-Brabant. Aanvankelijk was dat sinds het laatste kwart van de dertiende tot het einde van de achttiende eeuw vanwege de vele bezittingen die de abdij hier had. In die tijdsperiode ontstond er ook een geestelijke band, omdat monniken van de abdij werden benoemd tot pastoor van Gastel, Hoeven, Oudenbosch en Wouw en zo verantwoordelijk werden voor de zielzorg van parochianen. Dit heeft geduurd tot het einde van de twintigste eeuw, toen cisterciënzer Adrianus Martinus Landsbergen (pater Placidius) op 1 januari 1997 als Oudenbossche pastoor met emeritaat ging.

Met ingang van 1997 werd in West-Brabant een gemeentelijke herindeling doorgevoerd. De gemeenten Hoeven, Oudenbosch en Oud en Nieuw Gastel werden samengevoegd tot de nieuwe gemeente Halderberge. Als gevolg van ontwikkelingen in de kerk en de wereld vonden er ook in de organisatie van het bisdom Breda organisatorische en bestuurlijke veranderingen plaats. Met ingang van 1 september 2013 werden de zes parochies binnen Halderberge met die van Standdaarbuiten opgeheven en samengevoegd tot de Parochie H. Bernardus van Clairvaux te Oudenbosch.

De verbondenheid van de regio met de Cisterciënzers en de abdij van Sint Bernardus leeft voort in de vele benamingen van organisaties, straten en dergelijke die bestaan (hebben). Vanaf het midden van de dertiende eeuw voerden de heren van Breda een politiek om het onontgonnen platteland in West-Brabant te ontwikkelen. Her en der waren er in West-Brabant toen kleine nederzettingen van kolonisten, maar die waren te gering in aantal en niet kapitaalkrchtig genoeg om exploitaties op grote schaal op te zetten. Daarvoor zochten de heren van Breda naar kapitaalkrchtige organisaties die het feitelijke werk konden organiseren en zo nodig ook in eigen beheer uitvoeren. Deze, maar ook personen en religieuze instellingen werden gevonden in het zuidelijk deel van het hertogdom Brabant (het huidige Belgisch Brabant) (zoals in Mechelen en Antwerpen) en Vlaanderen (Brugge en Gent).

Eén van die religieuze instellingen was de door Cisterciënzers in 1243 gestichte Sint Bernardusabdij te Hemiksem in de omgeving van Antwerpen. De in West-Brabant aanwezige lager gelegen veenlagen zouden afgegraven worden om te voorzien in de grote behoefte aan brandstof van de zuidelijk gelegen steden, waarna de vrijgekomen gronden net als de hoger gelegen zandgronden tot bouw- en weiland zouden worden ingericht.

In 1261 lukte het de heer van Breda het kerkdorp Etten los te maken van de parochie Mertensem (het latere Princenhage), dat op haar beurt weer een hulpparochie van Gilze was, en tot zelfstandige parochie te verheffen. Zo probeerde hij meer grip te krijgen op het bezit van de abdij van Thorn in Brabant. Zeven jaar later (1268) werd door Hendrik V van Schoten, heer van Breda, een strook grond van circa 2000 hectare in het noordelijke deel van Etten, sindsdien bekend als Etten onder de palen van de Hoeven, van de rest van Etten afgesplitst en van een eigen (aan dat

van Mechelen ontleend) recht voorzien om de ontwikkeling van dit gebied een extra stimulans te geven

Lang hebben de heren van Breda niet van hun Ettense bezit kunnen genieten. In 1277 gaf Arnout van Leuven, getrouwd met Elisabeth van Breda (zuster van Hendrik V), twee derde deel terug aan Thorn. Het resterende een derde deel ging naar de Sint Bernardusabdij.

Inmiddels hadden in 1275 Arnout van Leuven en zijn vrouw Elisabeth de novale tienden onder de parochie Gastel aan de Sint Bernardusabdij geschonken. Deze novale tienden waren heffingen van nieuw in cultuur gebrachte gronden, in de regel een tiende deel van de opbrengst van die gronden, te voldoen door de grondgebruiker. Om deze tienden te kunnen innen was het voor de cisterciënzers van het grootste belang de nog grotendeels woeste gronden snel in cultuur te brengen. Naast deze novale tienden kreeg de abt over dit gebied ook de rechtspraak en alle boeten tot 60 schellingen. Deze schenking wordt algemeen beschouwd als 'de geboorteakte' van de gemeente Oud en Nieuw Gastel. De *hoeghsten halderberg* (in de buurt van het huidige dorp Hoeven) was één van de grenspunten van de schenking. Op het moment van deze schenking bestond er al een Gastelse parochie. Een exact tijdstip van stichting is niet bekend, maar zal vermoedelijk (zeer) kort voor (of op) het tijdstip van de schenking liggen. In 1276 schonk de heer van Breda het patronaatsrecht van de parochie aan de abdij.

Tot de eerste decennia van de zestiende eeuw waren de Gastelse pastoors wereldheren, die vaak niet zelf aanwezig waren, maar wel de inkomsten opstreken en zich (voor een geringer bedrag dan die inkomsten) lieten vervangen. Vanaf de zestiende eeuw was een cisterciënzermonnik in naam pastoor van Gastel, maar ook die was niet altijd persoonlijk aanwezig. Vanaf 1655 tot 1978 zijn monniken van de abdij continue pastoor van Gastel geweest. In 1276 verkocht Arnout van Leuven aan de abdij 50 hoeven ongecultiveerd land, grotendeels nog water en bedoeld voor inpoldering. Tegelijkertijd schonk hij nog negen hoeven aangrenzend land. Een exacte locatie van deze schenking is niet bekend, maar moet ergens in de omgeving van Kuivezand/Oudenbosch of in Hoeven gezocht worden.

In 1277 werd het bezit van de Sint Bernardusabdij door de heer en vrouwe van Breda uitgebreid met een meer onder Zevenbergen, een ander nabij gelegen meer in het noorden van Hoeven en de gronden tussen deze meren en (het grenspunt) Halderberg.

De tienden van Wouw (de oudste vermelding dateert uit 1232) waren in 1263 door Hendrik V verpand aan de Sint Bernardusabdij. In 1277 schonken de heer en vrouwe van Breda de tienden en het patronaatsrecht van de kerk aan de abdij. Het volgende jaar bleek Wouw al over een schepenbank te beschikken. In 1420 vond een dusdanige vereniging van de bezittingen van de parochie van Wouw met die van de abdij van Sint Bernardus plaats dat deze vanaf dat moment nog moeilijk van elkaar te onderscheiden waren. De abt werd in feite de pastoor en de feitelijk functionerende pastoors waren diens plaatsvervanger.

De exploitatie van de schenkingen van 1275 en 1277 verliepen zo voorspoedig, dat vijf jaar later, in november 1282, de Sint Bernardusabdij van de heer en vrouwe van Breda 100 hoeven grond (circa 1550 hectare) kocht grenzend ten oosten aan gronden die de abdij reeds bezat. Deze aankoop betrof globaal het gebied van de voormalige gemeenten Oudenbosch en Hoeven en wordt daarom wel gezien als 'de geboorteakte' van de gemeente Hoeven.

Na de dood van Arnout van Leuven in 1287 werd het land van Breda verdeeld tussen Raso van Gaveren en Gerard van Wesemaal. Van Gaveren kreeg het land van Breda en Van Wesemaal het land van Bergen op Zoom. Een strook tussen beide landen, waartoe Gastel, Hoeven en Oudenbosch behoorden, bleef onverdeeld en werd door beide heren gezamenlijk bestuurd. In 1291 bevestigden beide heren de schenkingen aan de Sint Bernardusabdij in het verleden. Tevens werd toestemming gegeven voor de bouw van een korenmolen, een indicatie dat in de directe omgeving voldoende granen geteeld werden of op korte termijn geteeld zouden worden die een dergelijke investering rechtvaardigde.

Het volgende jaar (1292) verkocht de heer van Breda aan de Sint Bernardusabdij in Etten de plek waar de Ettense molen gestaan had. Daar of elders mocht de abdij een nieuwe bouwen. Deze nieuwe kwam op de plaats van de huidige bisschopsmolen. Of dat de plaats van de oude molen was is onzeker.

In de loop van de veertiende eeuw gaf de Sint Bernardusabdij particulieren toestemming om in verschillende blokken moergronden turf en zout te winnen. Laaggelegen veenmoerassen werden

daartoe met een zogenaamde moerdijk omgeven. De zoute veengrond binnen zo'n moerdijk werd afgegraven (moertering of darinc delven genoemd) en via een bepaald procedé werd in zoutketen het zout aan het veen onttrokken. Was het perceel uitgeput dan begon men aan een ander. Gevolg van dit darinc delven was dat hoger gelegen venen uitdroogden en daarvan de bodem daalde. Samen met het afgraven van hoger gelegen veen daalde de bodem zoveel dat deze in toenemende mate blootgesteld werd aan vloedwater. Na 1400 besloot de abdijs alle uitgegeven moerconcessies in te trekken en de gebieden die daarvoor in aanmerking kwamen ter bedijking uit te geven.

Door alle economische activiteiten groeide de bevolking en ontstonden er op verschillende plaatsen kleine dorpjes en gehuchten. De uitgestrektheid van de Gastelse parochie maakte het de bevolking van de verder van de parochiekerk gelegen kernen onmogelijk - vooral in tijden van slecht weer - aan hun kerkelijke plichten te voldoen. In maart 1310 verleende de Gastelse pastoor toestemming om in Oudenbosch en in Hoeven zelfstandige parochies op te richten en de gebieden van zijn parochie af te splitsen. In beide nieuwe parochies behield de abdijs het benoemingsrecht van de pastoor. Nadat aan het einde van de veertiende en in de eerste helft van de vijftiende eeuw achtereenvolgens de parochies van Gastel, Wouw, Oudenbosch en Hoeven door de paus waren geïncorporeerd bij de Sint Bernardusabdijs had de abdijs ook de pastorieën in bezit en werden monniken van de abdijs als pastoor benoemd.

In 1559 kwamen Philips II, koning van Spanje en heer van de Nederlanden, en paus Paulus IV een nieuwe kerkelijk indeling voor de Nederlanden overeen. Daarbij werd onder andere het bisdom Antwerpen ingesteld als onderdeel van het aartsbisdom Mechelen. Elk (aarts)bisdom kreeg bezittingen en inkomsten toegewezen. De Sint Bernardusabdijs werd in 1561 bij het bisdom geïncorporeerd, waarmee het haar zelfstandigheid verloor. De bisschop werd commanditair-abt. Vanaf dat moment heet de abdijsmolen te Etten-Leur Bisschopsmolen.

Cisterciënzers in Hoeven (hoeghsten halderberg)

Naast het gebruikelijke privaatrechtelijke eigendom van de gronden kreeg de abdijs voor dit gebied ook tal van publiekrechtelijke bevoegdheden zoals de middelbare en lage jurisdictie. De abt mocht recht spreken in zowel burgerlijke als kleinere criminele zaken met een boete van maximaal 60 schellingen. De hoge jurisdictie, de rechtspraak in criminele zaken met hoge boeten en lijfstraffen, hield de heer van Breda aan zichzelf. Pas in 1298 werd voor deze bestuurlijke en rechtsprekende taken een plaatselijk bestuursorgaan ingesteld, de schepensbank.

Met de ontwikkeling van de uithof groeide ook het dorp Hoeven. In 1310 kreeg Hoeven een zelfstandige parochie. Over de pastoors in de veertiende en vijftiende eeuw en hun herkomst is slechts fragmentarisch informatie bekend. Zowel seculiere als reguliere heren vervulden deze functie. Incidenteel is een cisterciënzer te herkennen, zoals frater Henricus in 1445. Vanaf 1489 tot 1839 was het pastoraatsambt bijna constant in handen van de cisterciënzers.

Vanaf 1839 bedienden seculiere geestelijken de Hoevense parochie. De ontwikkeling van het lager gelegen noordelijk deel van Hoeven begon aan het einde van de veertiende eeuw. In 1390 gaf de abt van de Sint Bernardusabdijs aan enkele Gastelaren toestemming om in het gezamenlijke land van Bergen en Breda en in de parochie van Hoeven een dijk aan te leggen en het binnendijks gebied uit te moeren, één van de laatste moeruitgiften. In 1409 werd het gebied van de Hoevense Beemden uitgegeven om dit als landbouwgrond te bedijken, in 1412 gevolgd door de Oude en Nieuwe Landen onder Oudenbosch en in 1483 door de Sint Maartenspolder (vernoemd naar de toenmalige abt).

Kort na de schenking van 1282 stichtte de abdijs voor de exploitatie van haar bezittingen in de regio een uithof, een boerderij, op het hoger gelegen Halderberg (*hoeghsten halderberg*) met onder andere een grote schuur voor de opslag van de in natura betaalde cijzen en tienden. In een pauselijke akte van 1287 werd de uithof of tiendschuur met name genoemd. De oudst bekende vermelding van de uithof met Bovendonk dateert uit 1291. Vanaf het begin was op de uithof een kleine gemeenschap van lekenbroeders en dienaren woonachtig onder leiding van een uithofmeester. Ook de rentmeester van de abdijsbezittingen in de regio had er onderdak. Aangenomen mag worden dat ook de pastoor van Hoeven op Bovendonk woonde vanaf het moment dat dit een cisterciënzermonnik was, maar concrete informatie is daarover niet bekend.

In de eerste decennia van de zestiende eeuw werd Bovendonk, inclusief de ruimte die als kapel dienst had gedaan, door de abdijs bijna in zijn geheel verhuurd aan een particulier. Enkel de rentmeester had nog een eigen ruimte. In de jaren veertig van de zestiende eeuw woonde pastoor Jan Neven in een eigen huis onder de jurisdictie Etten direct achter de Hoevense kerk.

Als gevolg van de militaire ontwikkelingen gedurende de eerste decennia van de Tachtigjarige Oorlog verbleven er sinds september 1582 Spaanse soldaten op Bovendonk. Nadat het volgende jaar het door het Staatse leger bezette Steenberg door de Spaanse troepen was veroverd zwierven Staatse soldaten plunderend en brandstichtend door de regio. In augustus 1583 werd eerst Oudenbosch slachtoffer, waarna ook Hoeven geplunderd werd. De kerk en ook Bovendonk werden in brand gestoken. De Hoevense pastoor woonde aan het einde van de zestiende eeuw in de toren van de verwoeste parochiekerk. De pastorie was onbewoonbaar en werd verkocht. De opbrengst werd gebruikt om Bovendonk te herstellen, waarna het (deels) als pastorie zou gaan fungeren.

In 1607 nam de nieuwe rentmeester van de abdijgoederen onder Bergen op Zoom en Breda weer zijn intrek op Bovendonk. Zeer tegen de zin van de rentmeester ging in 1623 de nieuw benoemde pastoor ook daar wonen. Om hem een gerieflijke woonruimte te kunnen bieden moest er flink worden verbouwd. Het samenwonen verliep niet geheel harmonieus. In 1630 werd de rentmeester in een instructie nadrukkelijk op zijn rechten en plichten gewezen.

Het einde van de Tachtigjarige Oorlog met de Vrede van Munster in 1648 hield onder andere een verbod op de openbare belijdenis van het katholieke geloof in. Priesters moesten de Generaliteitslanden verlaten en de kerken en pastorieën werden hen ontnomen en aan de protestanten overgedragen. Eind 1648 beslisten de Staten-Generaal in een strijd tussen enerzijds de Hoevense predikant en de (hervormde) rentmeester van in beslag genomen geestelijke goederen in het Markiezaat van Bergen op Zoom en anderzijds de bisschop van Antwerpen over de status van Bovendonk. De Staten-Generaal bevestigden de bisschop van Antwerpen in zijn mening dat Bovendonk een abdijbezit was en dus geen kerkelijk goed. De rentmeester van de bisschop en de Hoevense pastoor konden er in alle rust blijven wonen. Lang heeft dit niet geduurd. De pastoor overleed in februari 1649.

Omdat de rentmeester geregeld afwezig was voor zaken elders was Bovendonk regelmatig onbeheerd. De in april van dat jaar benoemde nieuwe Hoevense predikant zag zijn kans schoon Bovendonk als pastorie in te nemen. In juli 1649 herriepen de Staten-Generaal hun eerdere besluit en moest Bovendonk aan de predikant worden overgedragen. Een bezwaar van de bisschop van Antwerpen tegen de gang van zaken werd in december 1649 door de Staten-Generaal voorlopig gehonoreerd. Een commissie werd om een advies gevraagd om de kwestie definitief te regelen. In juni 1650 namen de Staten-Generaal hun besluit. De bisschop werd in zijn rechten bevestigd. Wel moest hij het hof van Bovendonk aan de predikant als woning laten of hem een vergelijkbare ter beschikking stellen. Ook moest de bisschop naast het traktement van de pastoor – zoals hij altijd al deed – ook dat van de predikant gaan betalen. Na het overlijden van de predikant in 1655 ging de rentmeester van de bisschop weer op Bovendonk wonen. Diens woning in het dorp werd als pastorie aangewezen.

Omstreeks 1687 verliet de rentmeester Bovendonk metterwoon. De predikanten gingen er weer wonen. Wel werd daarbij de voorwaarde gesteld dat de bisschop van Antwerpen of diens gemachtigde als wereldlijk heer, dus als abt van Sint Bernardus en in zijn kwaliteit van heer van Hoeven, te allen tijde Bovendonk mocht gebruiken als refugie of toevluchtsoord. Afgevaardigden van de bisschop hadden dit recht niet. Zij verbleven bij hun bezoeken aan Hoeven in een plaatselijke herberg. Toen de bisschop van Antwerpen Cornelis Franciscus de Nelis in 1787 te horen kreeg dat predikant Lambertus Peijzel ziek was zag hij mogelijkheden om het 'klein slotje' Bovendonk in de zomermaanden zelf te gaan gebruiken als buitenverblijf. Voor het gemis van de woonruimte kreeg de predikant een vergoeding aangeboden. De Raad van State ging met deze regeling in mei 1788 akkoord.

Onmiddellijk liet de bisschop het bestaande hof slopen en een nieuw buitenverblijf met ongeveer dertig kamers bouwen. Ook de omliggende tuinen kregen een grote opknapbeurt. Vervolgens werd het hof verhuurd aan achtereenvolgens Christoffel Cuijpers en Eduard van Mattemburgh, een tweetal regionaal invloedrijke personen. Laatstgenoemde kreeg in juni 1794 bisschop De Nelis op bezoek bij diens vlucht voor de oprukkende Fransen. Een maand later trok de bisschop verder naar 's-Gravenhage. In september stonden Franse soldaten voor de poort bij de brug over de binnengracht van Bovendonk. Omdat hij zich op Bovendonk niet meer veilig voelde vertrok Van Mattemburgh voor korte tijd naar Bergen op Zoom. Omdat de Franse regering de bisschop als een gevluchte emigrant kwalificeerde werden al zijn bezittingen, dus ook Bovendonk, op grond van het oorlogsrecht door de Fransen toegeëigend.

In juli 1795 kwam de directeur van de Franse Domeinen het Hoevense bezit in ogenschouw en in beheer nemen. Omdat Van Mattemburgh, hij was inmiddels terug, Bovendonk niet van de Fransen

wilde huren vertrok hij naar Oudenbosch. Een besluit van de Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek van augustus 1796 dat de Franse Domeinen geen rechten konden laten gelden op bezittingen van het bisdom Antwerpen had geen enkel effect toen een maand later de Franse regering alle geestelijke instellingen in het door haar geannexeerde gebied ophief en beslag liet leggen op hun goederen.

De tegengestelde besluiten van de Franse en Bataafse Republiek leidden tot een uiterst verwarde situatie met betrekking tot de eigendomsrechten van Bovendonk. In die situatie lukte het de rentmeester van de bisschop het beheer van Bovendonk naar zich toe te trekken en het in 1797 te verhuren aan Petrus Josephus Cuijpers en Maria Elisabeth Thérèsia van Mattemburgh.

In het najaar van 1798 verlieten zij Bovendonk in verband met zijn verkiezing tot lid van het Vertegenwoordigend Lichaam van de Bataafse Republiek. Daarna stond Bovendonk enige jaren leeg. Begin 1800 deed de Franse Republiek tegen een omvangrijke vergoeding afstand van al hun (vermeende) rechten op goederen op Bataafs grondgebied. De goederen waaronder dus ook Bovendonk vielen voortaan onder de Domeinen van de Bataafse Republiek. De Commissie van Breda werd met het beheer belast.

Conform additioneel artikel zes van de Staatsregeling van 1798 moesten de plaatselijke besturen een regeling treffen tussen de verschillende kerkgenootschappen over het gebruik van kerk en pastorie. In Hoeven waren beide aan de katholieken onttrokken en aan de protestanten overgedragen. Overeenkomstig dit artikel kwamen kerk en pastorie toe aan het grootste kerkgenootschap, de katholieken dus, tegen betaling van een vergoeding. Oudejaarsdag 1799 besloot de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam dat kerk en pastoriehuis Bovendonk de katholieken toekwamen. Enige dagen later bekrachtigde de Tweede Kamer dit besluit.

In maart 1800 wisten de Hoevense katholieken de sleutel van Bovendonk in handen te krijgen om zich er zo toegang toe te verwerven. Nu ontspan zich een eigendoms kwestie met de Commissie van Breda, die met steun van een besluit van het Uitvoerend Bewind het beheer naar zich toe wist te trekken. In 1803 verhuurde de rentmeester van de Commissie van Breda Bovendonk aan de schout-civiel van Oudenbosch mr. Anthonij van Overstraten. In 1805 verliet deze met zijn gezin Bovendonk.

Na enkele jaren leegstand werd in 1807 een nieuwe huurster gevonden: Anna Maria van Arrewijnen, weduwe van Daniël Baardt Verspijck, maar omdat onderhoudswerkzaamheden vermoedelijk te lang duurden naar haar zin ketste de zaak af. Ook een gesloten huurovereenkomst een jaar later met een Antwerpse rentenier vond geen doorgang. Bouwkundig moest er te veel gedaan worden. Feitelijk was Bovendonk onbewoonbaar.

In mei 1809 kwam Bovendonk met de bijbehorende boerderijen en percelen land op naam van keizer Napoleon. Als dotatie kreeg zijn zuster prinses Pauline het complex, die het in 1813 trachtte te verkopen.

In december 1813 zette de latere koning Willem I der Nederlanden voet op Nederlandse bodem. Nog dezelfde maand werd hij in het bezit gesteld van alle domeinen, dus inclusief het leegstaande, vervallen, onverhuurde Bovendonk.

In 1797 hadden de Fransen de seminaries in de door hen bezette bisdommen opgeheven, dus ook dat van het bisdom Antwerpen. Nog voor zijn vlucht voor de Fransen in 1794 had bisschop De Nelis het bestuur van het bisdom overgedragen aan een college van vicarissen. Deze zagen kansen om in het gedeelte van het bisdom dat in Bataafs Brabant viel een seminarie op te richten en wel in Breda. Vicaris Adrianus Oomen werd met de realisatie belast. In augustus 1798 werd hij tot president van het seminarie benoemd.

Enkele jaren later verhuisde het seminarie naar kasteel IJpelaar te Bavel. Met het Concordaat van keizer Napoleon en paus Pius VII in 1801 werd voor de zuidelijke Nederlanden een nieuwe kerkelijke organisatie ingericht en betekende dat het einde van het bisdom Antwerpen. Het Bataafse deel van het bisdom bleef buiten deze herindeling en kwam los van enige kerkelijke organisatie. Dit werd opgelost door de instelling door de paus in 1803 van een apostolisch vicariaat.

Wellicht heeft seminariepresident Adrianus Oomen de apostolisch vicaris Adrianus van Dongen in het begin van 1816 gewezen op de mogelijkheden van Bovendonk als seminariecomplex. In mei gaf koning Willem I bij Koninklijk Besluit toestemming voor de oprichting. In januari 1817 vestigde

Van Dongen zich met een plechtige ontvangst officieel in het inmiddels grotendeels gerenoveerde kasteeltje. Bij die gelegenheid zal ook wel 'de eerste steen' gelegd zijn. In de paasvakantie verhuisde het seminarie vanuit Ijpelaar naar Bovendonk.

Herstel van de bisschoppelijke hiërarchie

Over het herstel van de bisdommen in Nederland bereikte het Verenigd Koninkrijk in 1827 een overeenkomst met paus Leo XII. Dit concordaat voorzag in twee bisdommen voor Noord-Nederland, maar door de Belgische Revolutie kon dit niet worden uitgevoerd.

In de jaren twintig van de negentiende eeuw werd het onder katholieken opkomend ultramontanisme oorzaak van nieuwe invectieven van protestante zijde. Sindsdien golden zij als onbetrouwbare vaderlanders, omdat zij zich onderwierpen aan Rome. De sympathie en het begrip van sommige katholieken voor het monsterverbond van katholieken en liberalen in het zuidelijk gedeelte van het Verenigd Koninkrijk en voor de Belgische opstand van 1830 tegen het bewind van koning Willem I 'bewees' voor de meeste protestanten het onnationale karakter van het grootste deel der Brabantse bevolking en maakte dan ook in de grensprovincie voortdurende controle door regeringsgetrouwe ambtenaren van boven de Moerdijk noodzakelijk!

Niet alle katholieke Brabanders verdroegen gedwee de invectieven van protestanten. De afgevaardigde van Veghel in de Nationale Vergadering van 1796, de medicus F. Guljé, noemde de protestantse ambtenaren in zijn gewest 'jakhalzen en schuimende ambtenbekoopers', zijn collega Verhoysen uit Helmond schold op 'allerlei vreemd gebroed', dat vanuit Holland naar het zuiden werd gezonden 'ter uitzuiging en verguizing' en waarvan sommigen 'op Hollandsche schavotten door kwalijk gepaste gratiën, het zwaard der straffe (hadden) ontdoken'.

Dat de Belgische opstand voor de Noord-Brabanders ongunstige gevolgen zou kunnen hebben, die voorkomen moesten worden, blijkt wellicht uit het in 1831 verschenen pamflet 'Noord-Brabandsche Lijdzaamheid', dat de noordelingen trachtte te overtuigen van de berusting en het ongevaarlijke van de Brabander.

In 1837 klaagden de Nederlandsche Stemmen, het orgaan van Groen van Prinsterer, over de zichtbare achteruitgang van het protestantisme in Noord-Brabant. Cijfermatige gegevens ondersteunen die klacht nauwelijks. Tussen 1829 en 1839 nam het aantal protestanten (= Nederlands Hervormden) in de zuidelijke provincie toe van 11,99% van de totale bevolking tot 12,56%. Eerst bij de volkstelling van 1849 bleek dit aantal belangrijk te zijn gedaald tot 10,91%.

De klacht van de Nederlandsche Stemmen kan verband houden met de zichtbare toename van het aantal katholieken in Noord-Brabant. In 1829 bedroeg dit 305.446 op het totaal van 348.891 inwoners, de volkstelling van 1839 registreerde 328.741 katholieken op 378.437 inwoners. Desondanks betekende de toename met ruim 23.000 tussen 1829 en 1839 een relatieve daling van het aantal katholieken van 87,54 tot 86,86%.

Volgens kwantitatieve maatstaven zou men voor de jaren dertig van de negentiende eeuw eerder kunnen spreken van vooruitgang van het protestantisme in Noord-Brabant. Een van de oorzaken daarvan is wel geweest de legering van 'Hollandse' militairen in de garnizoens- en vestingsteden van de provincie tijdens de status quo tijd. Niettemin kan de klacht van de Nederlandsche Stemmen begrijpelijk worden genoemd, als namelijk rekening wordt gehouden met de activiteiten van Joannes van Hooydonk inzake de kerkopbouw in het vicariaat Breda.

Het vicariaat was in 1803 tot stand gekomen, na de opheffing van het bisdom Antwerpen ten gevolge van het concordaat, dat in 1801 door de H. Stoel en Frankrijk was gesloten. Het bestond uit slechts twee dekenaten, die van Bergen op Zoom en Breda. Adrianus van Dongen, pastoor te Breda, werd benoemd tot apostolisch vicaris, waarschijnlijk tot zijn eigen verbazing: er waren immers beter gekwalificeerde kandidaten.

Hij was geen sterke figuur en heeft weinig gedaan om de gezapige zielzorg in het kleine vicariaat te verbeteren. Na zijn dood in november 1826 benoemde Rome Joannes van Hooydonk, president van het seminarie Bovendonk te Hoeven, tot apostolisch administrator ad interim: bij de concordaatsonderhandelingen die gaande waren was immers voorzien in de oprichting van een bisdom Den Bosch, waartoe ook het vicariaat Breda zou behoren. Toen echter duidelijk werd dat de uitvoering van het concordaat van 1827 vooralsnog niet zou plaatsvinden nam Van Hooydonk structurele maatregelen tot opbouw van de kerk in zijn kerkdistrict.

Vanaf 1835 werden de dienstdoende geestelijken uitgenodigd op gezette tijden deel te nemen aan een vijfdaagse retraite. Daarnaast werd de maandelijkse recollectie voor buurtgeestelijken ingevoerd, tijdens welke de deelnemers baden en mediteerden en vraagstukken uit de praktijk van de zielzorg bespraken. Voorts trachtte Van Hooydonk niet zonder succes al te uitbundige maaltijden van feestvierende priesters te beperken door te adviseren, niet meer dan één tafel aan te bieden, alle gerechten tegelijk te laten serveren en 'ordinaire' wijn te schenken. Een ander advies luidde voortaan niet meer te drinken op de gezondheid van iedere aanwezige.

Ook voor de theologanten van Bovendonk werd de maandelijkse recollectie ingesteld. Zij moesten voortaan jaarlijks deelnemen aan de retraite onmiddellijk na de grote vakantie, dagelijks mediteren en gedeelten uit het Oude en het Nieuwe Testament lezen. Hun opleiding werd verbeterd door de aanstelling van een vierde professor en de invoering van nieuwe vakken. Kerkelijk recht en kerkgeschiedenis, die volgens traditie onder de theologie ressorteerden, werden aldus zelfstandige disciplines. Van Hooydonk vergrootte ook het aantal verplichte studie-uren. Tijdens de zondagse conferentie van de president ontvingen de studenten aanwijzingen inzake gebed, meditatie en studie en werden hun de implicaties voorgehouden van de urbanitas, d.w.z. van wellevendheid en beschaafd gedrag.

De kerkvoogd en de leiding van Bovendonk hoopten op deze wijze goede priesters te kweken, naar het priestermodel van Franse seminariestichters uit de zeventiende eeuw. Volgens post-tridentijnse opvatting zou de aldus gevormde priester de gelovigen van zijn parochie kunnen voorgaan op de weg ter zaligheid, hen op passende wijze voeden met de sacramenten en door zijn voortdurend toezicht op de naleving van de kerkelijke voorschriften en het zedelijk en maatschappelijk gedrag in staat zijn hen te hoeden voor de valstrikken van satan.

Parochies dienden daarom niet te groot te zijn, zodat de herder de schapen van zijn kudde zou kunnen kennen. Het spreekt dan ook vanzelf dat Van Hooydonk bij toename van de bevolking nieuwe parochies stichtte. Dat beschouwde hij als een van zijn voornaamste taken. De gelovige leken werden in parochieverband bijeengebracht in broederschappen, waaronder het verbond tegen godslastering, dat in 1837 werd opgericht.

Andere maatregelen ten behoeve van de godsdienstigheid der gelovigen waren de telkens herhaalde waarschuwingen tegen bijeenkomsten van jongens en meisjes in de avonduren, met name 'de dansvergaderingen'. Ouders werden vermaand hun opgroeiende kinderen van kermisviering en vastenavondpartijen af te houden. Jonge mensen, die tijdens de biecht niet wilden beloven zich overeenkomstig de kerkelijke richtlijnen inzake openbare gemakkelikheden te gedragen, werd de absolutie geweigerd.

Van Hooydonks activiteit had blijkens het voorafgaande ten doel de gelovigen te leiden naar hun eindbestemming in een door de kerk gecontroleerde samenleving. De opbouw van die kerk zag hij bedreigd toen in 1840 de Engelse en Nederlandse Bijbelgenootschappen hun werkzaamheid in Noord-Brabant vergrootten en opnieuw een afdeling in de stad Breda vestigden.

De Bijbelgenootschappen waren nauw verwant aan het methodisme, dat tegen het einde van de achttiende eeuw in Engeland was ontstaan. Het was een opwekkingsbeweging, die de individuele bekering, wedergeboorte en heiligmaking van mensen nastreefde; het kantte zich tegen een verlicht christendom, dat in Jezus onder meer de opvoeder tot verlichte humaniteit zag.

Nadat in 1839 de grens tussen België en Nederland was vastgelegd, werd Nederlands Limburg een eigen apostolisch vicariaat, geleid door Joannes Paredis. Deze werd in 1841 (titulair) bisschop gewijd. Voor een echt herstel van de bisdommen in Nederland leek het nog te vroeg, en de onderhandelingen over de uitvoering van het concordaat van 1827 lagen volledig stil. Wel werd in 1833 een wij- of hulpbisschop benoemd voor de Hollandse Zending. Bisschop Cornelius Ludovicus baron de Wijkerslooth had weliswaar geen bisdom, maar had verder alle bevoegdheden van een bisschop, zoals het toedienen van het vormsel, het wijden van priesters en kerken.

In 1827 werd Joannes van Hooydonk, zoals hierboven beschreven, benoemd tot apostolisch administrator van het Apostolisch Vicariaat Breda. Bij wijze van compromis werd Joannes Van Hooydonk geruime tijd later tot (titulair) bisschop gewijd. Zijn wijding tot bisschop van Dardanië i.p.i. ontving hij in 1842 te Hoeven. In partibus infidelium (i.p.i.) [Lat., in het gebied der ongelovigen] is de vroegere benaming voor titulair bisschop. In Nederland werd de titel sinds 1842 gedragen door de apostolisch vicarissen in Noord-Brabant en Limburg. Zij kregen de titels van bisschop van Dardanië, Emmaüs en Gerra. Hiermee werd vooruit gelopen op het herstel van de Nederlandse bisdommen in 1853.

In hetzelfde jaar werd ook Joannes Zwijsen tot bisschop benoemd, die het bestuur kreeg over de vicariaten Grave-Nijmegen en Ravenstein-Megen. Deze laatste benoeming gebeurde naar het schijnt na rechtstreekse persoonlijke tussenkomst van koning Willem II. Deze koning was de katholieken gunstiger gezind en maakte onder meer een einde aan de beperkende wetgeving voor de kloosters.

Met het concordaat dat paus Leo XII in 1827 met koning Willem I had gesloten, begonnen de plannen om de bisschoppelijk hiërarchie in Nederland te herstellen. Koning Willem II besloot de gesprekken met Rome hierover te intensiveren. In 1847 lieten ook een aantal vooraanstaande katholieken zich horen en drongen aan op een normalisering van het kerkelijk bestuur in Nederland. Hun rekest werd gesteund door bisschop Cornelius Ludovicus baron de Wijkerslooth en de Luikse bisschop Cornelis Van Bommel. Met de nieuwe grondwet van 1848 waren de laatste beperkingen voor de katholieken weggenomen.

De beslissing viel uiteindelijk op een vergadering van de Congregatio de Propaganda Fide in december 1852. Paus Pius IX keurde het plan goed en op 4 maart 1853 werd het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland een feit met de pauselijke bul *Ex qua die arcano*.

Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853 werd Joannes van Hooydonk door Cornelius Ludovicus baron de Wijkerslooth tot eerste bisschop van Breda gewijd. Hij koos als devies: *simpliciter et confidenter* (in eenvoud en vertrouwen). Van Hooydonk woonde en werkte niet in Breda. Het seminarie van Bovendonk was zijn residentie. In 1868 overleed hij op 85-jarige leeftijd te Hoeven.

De gemeente Nieuw-Ginneken kan er zich op beroemen de geboorteplaats te zijn van de eerste bisschop van Breda. In dit dorp heeft de latere kerkvorst zijn eerste zeventien levensjaren doorgebracht.

De eerste bisschop na het herstel van kerkelijke hiërarchie in 1853 was Joannes van Hooydonk. De eerste aartsbisschop van Utrecht na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie was Joannes Zwijsen. Zwijsen was niet blij met zijn benoeming. Als het aan hem had gelegen dan was Utrecht geen aartsbisdom geworden maar 's-Hertogenbosch. De paus besliste anders en wees Zwijsen aan als metropoliet van Utrecht.

Zwijsen gehoorzaamde. Op 21 april 1853 nam hij bezit van de aartsbisschoppelijke zetel. Zwijsen was daarbij niet zelf in Utrecht aanwezig. Hij vond het vanwege de politieke crisis die door het herstel van de kerkelijke hiërarchie was ontstaan, verstandiger zich te laten vertegenwoordigen door zijn secretaris. Op 7 november 1853 legde bisschop Joannes van Hooydonk van Breda namens de paus hem in grootseminarie Bovendonk te Hoeven het pallium op, het teken van metropolitane waardigheid en afhankelijkheid aan de Heilige Stoel.

Aanpassing aan de tijdgeest

Het complex van het huidige seminarie is tot stand gekomen op het voormalige buitenverblijf Hof van Bovendonk. Op dit omgrachte terrein groeide het buitenhuis van bisschop C.F. de Nelis (1788) na 1816 uit tot seminarie. Hiertoe werden vleugels en een vroege Neogotische kapel gebouwd.

Deze gebouwen werden na 1903 gesloopt ten behoeve van de bouw van een nieuw U-vormig complex, naar ontwerp van P.J.H. Cuypers. Het gebouw werd tussen 1903 en 1908 gerealiseerd. Ter plaatse van de oude kapel werd in 1922-1923 de binnenhof gesloten met een nieuwe neogotische kapel, gebouwd naar ontwerp van J.Th.J. Cuypers. Het terrein is toegankelijk via een neogotisch hek. Ten zuiden van het hoofdgebouw ligt de blokvormige energiecentrale. Het zuidelijk deel van het omgrachte park met lanen van Amerikaanse eiken is bebouwd met woningen. Het onmiddellijk aan het gebouw aansluitende parkgedeelte is behouden.

Kort na 1960 vond er in Nederland, en in een groot aantal andere landen, een cultuuromslag plaats. De bestaande machtsverhoudingen werden op allerlei gebied ter discussie gesteld. In religieus-kerkelijk opzicht betekende dit dat de gesloten rooms-katholieke kerkcultuur die sinds 1853 een steeds sterker stempel was gaan drukken op het katholieke volksdeel, vrij abrupt plaats maakte voor een open katholieke leefwereld waarin zelfontplooiing en individuele vrijheid een grote rol speelde.

Het door het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965) bewerkstelligde 'aggiornamento' viel samen met de voltooiing van het maatschappelijk emancipatieproces van het katholieke volksdeel in ons

land. Waarom zouden de katholieken zich nog langer verschuilen binnen de eigen, beschermde zuil? In deze periode werd het bisdom van Breda geleid door Gerardus H. de Vet. Richtinggevend voor zijn beleid was de brief die hij op 13 mei 1962 aan zijn priesters zond "Noch in onze houding, noch in de beheerszaken van de parochie van onze parochie mag er een kapitalistisch mentaliteitsaspect zitten." Priesters mochten niet meer spreken over 'mijn kudde', 'mijn parochie', mijn 'apostolaat'. Nodig was een samenwerkingsverhouding tussen de verschillende zielzorgers in een parochie, in een dekenaat. "We zullen moeten komen tot een gezamenlijke pastoraal en een gezamenlijk pastoraal beleid."

Na het Tweede Vaticaans Concilie in de jaren zestig besluiten de Nederlandse bisschoppen en de priesterordes hun in totaal ongeveer vijftig seminaries te sluiten. Priesterkandidaten moesten hun scholing voortaan volgen aan een van de zes nieuwe theologische hogescholen en faculteiten in de universiteitssteden: het Theologisch Instituut Eindhoven, dat al spoedig werd opgeheven, de Theologische Hogescholen in Amsterdam en Utrecht (KTHA en KTHU), de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat in Heerlen, de Theologische Faculteit Tilburg en een uitbreiding van de bestaande Theologische Faculteit Nijmegen met een kandidaatsopleiding.

Het verval en het nieuwe leven

In 1967 sluit het seminarie zijn deuren. De studenten studeren voortaan aan een theologische faculteit. In de jaren zestig vindt men dat een veranderende geloofsbeleving vraagt om een ander type priester, die niet moet worden opgeleid op een gesloten seminarie. Het aantal roepingen tot het priesterschap daalt in deze jaren sterk. Het gebouw van het gesloten seminarie raakt in verval.

De Roosendaalse priester Toon Hommel besluit in 1978, samen met enkele geestverwanten, het seminariegebouw te herstellen om er een franciscaanse leefgemeenschap te vestigen. Zij betrekken het gebouw in 1979 en beginnen met de restauratie. Het is de redding van het bijzonder complex Bovendonk.

In januari 1980 roept paus Johannes Paulus II de bijzondere synode van de Nederlandse bisschoppen bijeen om een uitweg te vinden in de crisis van de Kerk in Nederland. Op deze synode besteedden de paus samen met de bisschoppen veel aandacht aan de identiteit van de priester. Terugblikkend op de grote veranderingen die eind jaren zestig rond de priesteropleiding hadden plaatsgevonden, raakt het bisdombestuur er in begin jaren tachtig steeds meer van overtuigd dat het ontbreken van een eigen opleidingscentrum binnen de grenzen van het bisdom geen goede zaak is.

Dit leidt ertoe dat met ingang van 21 oktober 1983 in de vroegere seminarie-gebouwen van Hoeven wordt gestart met een nieuw type priesteropleiding. De nieuwe opleiding is een initiatief van de directeur van de 'Stichting Bovendonk', de gedreven priester Toon Hommel. Hommel slaagt erin bisschop Ernst te overtuigen, dat een nieuw soort priesteropleiding in een behoefte voorziet. Bij de uitvoering van het plan krijgt Ernst steun van de andere Nederlandse bisschoppen, met uitzondering van bisschop Gijsen van Roermond. Het aartsbisdom van Utrecht en het bisdom van Haarlem zijn zelfs bereid een samenwerkingsverband aan te gaan. Aan de priesteropleiding voor late roepingen, die tot de dag van vandaag bestaat, is in 2001 een diakenopleiding toegevoegd.

Naast de opleiding aan Bovendonk gebruiken bisdommen, congregaties en orden het complex Bovendonk ook voor andere functies. Het Antoniushuis fungeert als huisvesting van studenten en docenten van de opleiding. De mogelijkheden variëren van appartementen tot kamers. Deze zijn gelegen in de hoeken van de entree/oostvleugel, maar er wordt ook gebruik gemaakt van een aantal hotelkamers in de zuidvleugel. In Bovendonk is ook het Sint Franciscuscentrum gevestigd. Dit centrum is een onderdeel van het bisdom Breda. Het ondersteunt parochies door middel van vorming en toerusting. Vrijwilligers en pastorale beroepskrachten kunnen er hulp vragen en er worden aan hen cursussen en impulsdagen aangeboden. Op de zolderverdieping van de entree/oostvleugel is een grote zaal beschikbaar maar ook andere ruimten in het gebouw kunnen hiervoor worden gebruikt.

Bovendonk staat voor 750 jaar zingeving, vorming en gastvrijheid en in die traditie zijn er aanvullend op de kerkelijke functies sinds 1996 ook steeds meer 'seculiere' functies (hotel, congrescentrum, toeristen en ontspanningsplek voor dorpsbewoners) in Bovendonk gekomen. Een groot deel van het gebouw wordt gebruikt voor een- of meerdaagse conferenties, feesten en partijen. Er kan gebruik worden gemaakt van allerlei hotel- en horeca faciliteiten. Ook de historische bibliotheek en de kapel worden ingezet. Het gebouw beschikt over ruim negentig een- en tweepersoons hotelkamers en uitgebreide horecafiliteiten. Het gebouw en het omliggende park wordt ook steeds meer gebruikt voor plaatselijke evenementen zoals de spelen op

Koningsdag, Sinterklaasfeest, huisvesting Fietsvierdaagse Hoeven, bruiloften en diverse plaatselijke evenementen.

Het huidige complex Bovendonk is volgens de Rijksdienst van Cultureel Erfgoed een monument van groot belang. Het heeft cultuurhistorische waarde als voorbeeld van een geestelijke ontwikkeling: het ontstaan van het bisdom van Breda, de bloei van het seminarieonderwijs kort na 1900 en is als voorbeeld van de typologische ontwikkeling van het seminarieonderwijs in Nederland. Het is architectuurhistorisch van belang vanwege de stijl, het bijzondere materiaalgebruik en de ornamentiek en de gecompliceerde ruimtelijke opbouw met vele zalen en ruimten voor uiteenlopende functies. Het is tevens van belang als laat voorbeeld van het werk van de architect Cuypers. Het behoort tot de top drie van Cuypers werken in Nederland. Het heeft ensemblewaarden vanwege de samenhang van de gebouwen en is tevens van belang vanwege de geschiedenis en ontwikkeling van het oude Hof van Bovendonk. Het is tevens van belang in samenhang met de gaafheid van de omgeving. Het is een zeldzaam en gaaf voorbeeld van een dergelijk gebouw.

LITERATUUR

Brekelmans, Dr. F.A., Het geboortehuis van Mgr. Joannes van Hooydonk, Jaarboek De Oranjeboom 18, Breda 1965.

Brook, Christopher, Kloosterwerelden 1000 – 1300, Uitgeverij W. Gaade, Den Haag, 1974.

Bovendonk Beheer, Bovendonk. Plan voor instandhouding monumentaal pand Bovendonk, Hoeven 2018.

Buijks, H.G.J., Ettenaren rondom hun kerk. Etten-Leur, z.jr. (1977) Buys, E., 'Kerkelijke geschiedenis van Oudenbosch bijeen verzameld door W. Hellemons, pastoor aldaar 1864', in Jaarboek De Ghulden Roos, 41 (1981).

Caulil, C.M.M. van, Het ontstaan van Hoeven, gezegd Halderberg, in Ter kerke op de Halderberg. Jaarboek Heemkundekring De Honderd Hoeven 5, 1989.

Caulil C.M.M. van, Lauwerijssen P.C., Voermans M.A.M., Van zicht naar combine, Facetten van de Hoevense landbouw, Jaarboek Heemkundekring De Honderd Hoeven 20, Hoeven, 2004.

Delehaye, Albert, Ontstaan en groei van de gemeente' in Gastel land van Abten en Markizen, z.pl., 1975.

Delehaye, Albert, Parochie en kerk van Oud Gastel, in Gastel Land van Abten en Markiezen, z.pl., 1975.

Ham, W.A. van, Wouw in de middeleeuwen', in Woide ... die Wouda. Opstellen over de geschiedenis van Wouw, z.pl., 1980.

Haver Droeze F.J., Seminarie Bovendonk te Hoeven, renovatie lanen en tuin / inpassing parkeren, Amersfoort, 2018.

Holt, Philip, Schieren monniken en grijze vrouwen, Uitgeverij Damon, Budel, 2015.

Jaarboek Heemkundekring De Honderd Hoeven 25, 2009, De Oude en Nieuwe Landen, 1412-1985. De geschiedenis van een Westbrabantse polder, z.pl., 1987.

Leenders, K.A.W.W., Etten en de turf. Bijdragen tot de geschiedenis van Etten-Leur I, Etten-Leur, 1980.

Jacobs J.Y.H.A. prof. dr., Aerden L.P.J.S. drs., Brand W.J.P.M. drs., Gielis M.A.M.E. dr., Jong J.C.M. de drs., Gaandeweg aaneengesmeed, Geschiedenis van het bisdom Breda, Uitgeverij Valkhof Pers, Nijmegen, 2003.

Leeuwen van A.J.C, Mulder David, Heuver Herman, Bovendonk te Hoeven, Cultuur- en bouwhistorische analyse van het voormalige seminariecomplex van Pierre J.H. en Joseph Th.J. Cuypers, z.pl., 2008

Levelt, H., Oudenbosch in verleden en heden. Voorafgegaan door een beknopte geschiedenis der Sint- Bernaarts-abdij bij Antwerpen. Met inleiding van prof. Dr. Jac. van Ginneken s.j., Zundert, 1931.

Melief, P.B.A., Joannes van Hooydonk en de Bijbelgenootschappen, Jaarboek De Oranjeboom 40, Breda 1987.

Nispen, C.A.I.L. van, De Hoevense parochie van Sint Jan de Doper (1310-1985), in Ter kerke op de Halderberg.

Oom Advies in Erfgoedontwikkeling, Maatwerkadvies voormalig groot seminarie Bovendonk te Hoeven, Opdrachtgever Provincie Noord-Brabant De Erfgoedfabriek, Den Haag, 2016.

Oosterhout, J.C.M. van, Bovendonk. Van uithof tot seminarie, Hoeven, Jaarboek Heemkundekring De Honderd Hoeven 5, 1989.

Smulders R.C.P., Daniëls P.C.F., inspectierapport Bovendonk, voormalig seminarie, Monumentenwacht Noord-Brabant, Vught, 2017.

Voermans M.A.M. en R.J. Wols, Vijf eeuwen zorg voor mens, bodem en water (1483-1985), Jaarboek Heemkundekring De Honderd Hoeven 6, Hoeven, 1990.

Website KRO, <https://www.kro.nl/katholiek/abc/zwijzen-joannes> (met daarin de bronverwijzing naar Dr. J.W.M. Peijnenburg (1996). Joannes Zwijzen, bisschop. Tilburg: Zuidelijk Historisch Contact).